

İNGİLTERENİN KIZILDENİZE YENİ BİR KANAL AÇMA PROJELERİ VE OSMANLI DEVLETİ

Yrd.Doç.Dr.S.Selçuk GÜNAY *

Ondokuzuncu yüzyılda Osmanlı Devletinin iç ve dış siyasetinde Mısır ve Süveyş Kanalındaki gelişmeler özel bir önem arzeder. Özellikle 1869'da Süveyş Kanalı'nın Ferdinand De Lesseps'- in teşebbüsleri neticesinde açılmasından sonra, bölgedeki siyasi gelişmeler Batılı güçler tarafından yakinen takip edilmeye başlanmıştı. Hıdiv İsmail Paşa'nın Mısır'da girdiği reform hareketleri ve yapılan israflar ülkeyi 1878'de İngiliz-Fransız ortak mali kontrolü altına sokmuştu.¹ Gerek malî durumun kötüleşmesi ve gerekse idarenin kötülüğü Mısır'da Arabî (İrabi) Paşa isyanının çıkmasına sebep olmuştur. Ancak bu gelişmeler İngiliz ve Fransız müdahalesine yol açarak, ülkenin İngiliz işgaline uğramasına zemin hazırlamıştır. Esasen Osmanlı Devleti'nin bazı teşebbüsleri Mısır'ın İngiliz işgalinden kurtarılmasına yetmemiş, ancak II.Abdülhamid Mısır'daki gelişmeleri yakinen izlemek yolunu tutmuştur. II.Abdülhamid Mısır ve Kuzey Afrika meselelerinde İngiltere ve Fransa'nın birlikte hareket ettiklerini belirterek, bu yüzden Mısır'a müdahale etmenin imkânsızlığını vurguluyordu².

İngiltere için önemli olan nokta ise, Hint Yolu üzerindeki Süveyş Kanalı ve bunun korunması meselesidir. Bu konuya adigeçen devlet azamî dikkat gösteriyordu³.

Süveyş'i elinde tutan İngiltere'nin El-Ariş istikametinden Kızıldeniz'e uzanacak yeni bir kanalın açılması projesi hakkında Başbakanlık Arşivi'ndeki bazı belgeler İngiltere'nin bu bölgeden çıkmak istemeyişinin delilleri olarak gözüküyor. Adigeçen belgelerin ilki 12 Receb 1300 tarihli olup, bir takdim yazısı mahiyetindedir.

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

¹ Mısır Meselesi hakkında bkz : E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi C.VIII, s.88. 101, İ.Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi-, C.IV, s.323-324, O. Nuri, Abdülhamid ve Devr-i Saltanatı, İstanbul 1327, s.679-699, Said Paşa, Said Paşanın Hatıratı, İstanbul 1327, C.I, s.72-82.

² Ali Vehbi, Pensees Et Souvenirs, (Trc. Salih Can) İstanbul 1971, s.133-134.

³ Osman Nuri, Age, s.679

varid-i hatır-ı kasır olur. Düvel-i Müşarünileyhimün bu babdaki efkâr ve mütaalâtının ve devlet-i Aliyye'de mertebe-i îanelerinin bilinmesine gelince. bu suret İngiltere Harıcıye Nazırının bundan birkaç ay evvel Bab-ı Ali ile diğer devletlere Mısır Meselesi'ne dair tebliğ ettiği tedbirat-ı umumiyeye bizim tarafımızdan bir cevap verilüp, anın üzerine beyne'd-düvel teâtî olunacak efkâr ve muketebatın netayıcıyla hasil olacağından, bundan böyle dahi tahrirat-ı mezkûre cevabının tastiriyle bu babda devletlerle mübadele-i efkâra mahrec açılmaktan gayrî bu babda kabil-i ittihaz bir tedbir olmadığı ve Lord Dafrin yarın Dersaadete vürüd etmek üzere olmağla icab eder sevmüşarünileyhin istikşaf olunacak efkâr-ı mütalaâtından dahi cevap-ı mezkûrde bahs kılınması ve bir de bu defa Mısır'da bulunan Kadri Efendi tarafından Bab-ı Ali'ye bir telgraf gelüp, mealinde Hidiv ile heyet-i nuzzarın hareketleri menafi-i devlete gayr-i mutabık ve ahalinin efkârı onlara muhalefet olduğu ve derdest-i tanzim olan nizamatin esnay-ı müzakeratında bulunup, hukuk ve menafi-i devleti muhafaza eylemek üzere Mısır'a bir memur-u siyasi gönderilmesi lüzumu ibna olunduğundan müşarünileyhin işâr-ı muharrerî dahi münasebet ve taâllûku hesabıyla müzakerat-ı cariyeye ilâve olundukta nizamatin müzakere ve tedkikinde bulunmak kaydıyla buradan memur irsaline teşebbüsün iki cihette mahzuru olup, çünkü Mısır'ın muahede-i düvelîye ile tayin olunmuş olan muhteriyet idaresi ihtiyacat-ı dahiliyesine iktiza eden nizamatin tanzimi ve hatta muahheren sadır olan ferman-îâliler bir dereceye kadar ecanible mukavele akdî salâhiyetlerini Hidiviyete bırakmış olmağla, müşarünileyhin tavsiye ettiği sıfatla memur göndermek evvelen salâhiyet-i meşrûheye müdahale etmek ve derece-i saniyede dahi tasavvur ve tertib olunan nizamati devletçe esasen kabul ederek fakat mevadd ve mûndericatını yalnız bir memur vasıtasıyla tedkik etmek olarak birincinin mehaziri ve ikinci sureti kabulün menafi-i devlete muğayereti derkâr olduğundan bu babda devletçe yapılacak ve istenilecek şey idare-i muhtariye-i Mısriyyenin ahden ve ferman-ı alîler ahkâmına binaen halz olduğu mevki ve salâhiyet haricine çıkmaması madde-i mühimmesi olarak, Hidivin kavanin ve mukavelat tanziminde halz bulunduğu iktidarı tecavüz edemeyeceği ve bu babda ahir bir devlet-i ecnebiyenin re'y ve vesayasına dahi müracaat eylemeyeceği bahisleri vukuat-ı Mısriyyenin zuhurundan berû taraf-ı Devlet-i Aliyye'den gerek İngiltere

bulunmak cihetiyle, güzergâhının kızm-ı âzâmı o kıtaya tesadûf edecek kanal için Hükümet-i Seniyye'nin inzıam-ı muvafakatı şart-ı tabî olup, mamafî-i mülkiyemizle kabil-i itilâf olmıyan tesisat hakkında vukubulacak teklifat ve müstediyatın reddindeki ihtiyar ve imkân derkâr ise de, bu kanal hakkında İngiltere'ce hakikaten bir tasavvur ve teşebbüs olup olmıyacağı Muzuruz Paşa'dan dahi istilâm olunmuştur. Mısır'ın fekk-i irtibatı hakkında Lord Dafrın'ın teşvik ve teklifinin sıhhatına dair süferay-ı Saltanat-ı Seniyye canibinden ve ne de buradaki elçiler tarafından ahz olamayup, Ajans Havas Şirketinin neşriyatına müstenid olan haberin ne dereceye kadar mahall-lihemmiyet ve itibar olacağı bahisde dahi müdavele-i eskâr olundukta tezkere-i aliyyenin cümle-i mundericâtından olduğu üzere nuzzar-ı Mısıriyenin şu aralık istifa etmeleri havadisı vakıa şayan-ı dikkat ise de, Lord Dafrın'ın Kahire'de hareketinden evvel verdiği ziyafet-i resmîyede irad ettiği makalenin gazetelerde görülen sureti Lord-u Müşarünleyh tarafından Şerif Paşa hakkında medh ve sitayişi muallem olduğundan ve nuzzarın istifası dahi havadis-i varidiye göre, sebep-i ahirden yani nizam-ı mahalliyenin tertibine müteallik ihtilafâtına mütehaddis idüğünden, şu halde Hitta-ı Mısıryye'nin Devlet-i Aliyye'den kat-ı irtibatı yolunda İngiltere Sefiri'nin teşebbüsü vakî olmuş ise de, bunun hükümsüz kalmamasını Şerif Paşa'nın muhalefetinden başka bir tesire isnad eylemek ve lede'l-hace o yolda tedbir aramak lazım geleceğinden, burası dahi mevzu-u bahs edildikte çünkü Mısır'ın Devlet-i Aliyye'den ıfırası İngiltere'nin yalnız idare-i Mısıryyeyi iknâ ile husule getireceği bir şey olmayıp, bunca ictima-i eskâr-ı düvel lâzım geleceği ve hatta, hatta Rusya Devleti Romanya, karadağ ve Sırbıye Emaretlerinin istikdâline öteden berû saî iken, muharebe-i ahire neticesinde diğer devletlerin arasını istihsal etmedikçe bu maksadı fiile çıkaramadığı cihetle Devlet-i Aliyye'nin nazargâh-ı dikkatinden ayrılmaması lâzım gelen Mısır Meselesi'nde sair devletlerin İngiltere'nin eskârına muhalif veya müsaid olduklarının ve esasen muhalif iseler Devlet-i Aliyye'de ne dereceye kadar muavenet edeceklerinin istikşafına münhasır olacağına ve İngiltere'nin böyle gayr-i sevab bir niyetde bulunduğu anlaşıldığı halde, dahi bizim tarafımızdan harben buna mukavemet ve mamanaatın adem-i imkânına nazaran teşebbusatımız diğer devletlere müracaatla idare-i Mısıryeynin hâl-i hazır-ı meşhurunda ikasına o vasıta ile çalışmaktan ibaret olmak umur-u tabîyeden idüğü

etdiği müşkilatın adem-i tekerrürü maksadından neş'et eylediği, Halim Paşa'nın bi'l-vasıta hâk-i pâ-yi Aliye vaki olan maruzatından müsteban olduğuna ve Süveyş Kanalı durur iken sarfiyat ve tekellüfat-ı külliyyeye muhtaç olan birgûna menafî-i ticariyeyi müstelzım olmıyan böyle bir diğer kanalın küşadı İngilizler'ce ol havalideki Urbanı kazanmak fikrine müstenid olacağına ve bu teşebbüsün Devlet-i Aliyye için vehametine binaen bunun fiile gelmemesi esbabının istihsali ve Lord Dafri'nin Mısır'dan hareketinden evvel Şerif Paşa'ya Mısır'ın ilân-ı istiklâlini teklif edüp anın tarafından buna şediden muhalefet olunduğu havadis-i varide cümlesinden olmasıyla, bu maddenin ve tedabir-i maniasının dahi nazar-ı mülâhazaya alınması tezkire-i, aliyye-i mebhusanhanın fezleke mündericatı olmağla şu hususlar hakkında bi'l-etraf imâl-i efkâr edildi. İngiliz askerinin Mısır'ı işgal ettiği esnada Süveyş Kanalı'nın dahi kuvve-i harbiye ile işgaline vakıa Mösyö Lesseps tarafından itiraz edilmiş ve bu babda vasıta-i matbuatla dahi birçok şikayetler neşrolunmuş ise de, İngiltere'ce bu yoldaki teşkilâtın karin-i işğâ ve mucib-i ihtiraz olmadığı tedabir-i müttehede-i bahriyeye bilâ-tereddüd devam olunmasıyla müsbıt bulunduğu gibi, Süveyş Kanalı'nda menafî-i düveliyenin temini için bir zabıta-i müştereke-i bahriye tesisine dair ibtida İtalya Devleti'nin teklif edüp badehû sair devletlerce de kabul olunan surete İngiltere Devleti dahi bir taraftan iştirak ve diğer taraftan ıktızay-ı hale göre kendisi Süveyş Kanalı'nda serbesti-i hareketini muhafaza eyleyeceğini beyan ederek, fi'l-vakî esnayı vukuat-ı Misriyyede Devlet-i Müşarû-nileyhanın kanala bir kuvve-i cesime bahriye idhal ve dahil ve haricde vakî kasabat ve nokatı işgal eylediğine mukabil Düvel-i saire tarafından bir gûna mûmanata tesadüf etmemesinin ehemmiyeti derkârdır. Şu halde İngiltere'nin başka bir kanal ihdası teklifini ihtiyara mecbur olması vukuat-ı hazıra ile kabil-i tevfiik görölmez. Ve Arz-ı Filistin'den geçüp Bahr-ı Sefid'e mülakı olacak kanalın gerek Hindistanca ve gerek sair suretlerce kendü menafüne daha ziyade muvafık olacağı dahi tahmin kılınamaz ise de, böyle bir kanal devlet nam ve hesabına imal olunamayacağı cihetle bir şirket tesisi ve mesarif-i cesimesine vefa edecek sermayenin vazı için menafî-i zaide-i maliyesine itmınan usulu lâ-yed olmasına bakılır ise, rivayet olunan tasavvurun fiile gelmesi akreb ve eshel şeylerden bulunduğu şayân-ı teslim değildir. Bu cümle ile beraber Arz-ı Filistin doğrudan doğruya Devlet-i Aliyye'nin idaresinde

Mabeyne hitaben yazılan belgenin muhtevası şöyledir :

"Devletlu Efendim Hazretleri

İngilizler'in Arış cihetinden Bahr ı Sefid'e İttisal etmek üzere bir kanal açmak tasavvurunda buldukları istihbar buyurulduğundan ve Süveyş Kanalı müessisi Mösyö Lesseps'in bu babdaki efkârına ve İngiltere elçisi Lord Dafrinin Kahireden hareketden evvel Mısırın Devlet-i Aliyye ile olan irtibatınca muzır bir teklifi vukubulduğuna dair Ajans Havas şirketi telgraflarında manzur-u Ali buyurulan havadis tercümelerinin irsal kılındığından bahislebu maddeler için Bab-ı Alice ittihaz-ı tedabir-i mütemmim ile hâk-i pâ-y-i Aliyye dahi arz-ı malumat olunması hakkında şerefsudûr olan İrade-i Seniyye-i Cenab-ı Padişahi'yi mübelliğ tazkire-i devletleri üzerine icab-ı hal-i dahiliyye ve hariciye Nazırları ebhetlû, devletlû paşalar hazeratı ile birlikte müzakere olunarak ol babda kaleme alınan mazbata-i mahsusa leffen arz ve takdim kılınmağa meale nazaran İrade-i Seniyye-i Hazreti Şehriyarî ne vechle şeref-müteallik buyurulur ise, mantuk-u münife tevfiğ hareket olunacağı beyaniyle tezkire-i senaverî terkim kılındı efendim.

Fî Gurre-i Recep Sene 300 / Fî 26 Nisan sene 99"⁴

Belgeden de anlaşılacağı üzere Ajans Havas'da çıkan haberler üzerine Hariciye ve Dahiliye Nazırlarının katılmasıyla meseleye açıklık kazandırmak gayesine mâtuf bir toplantı mazbatasının ekte olduğu belirtiliyordu. Sadrazam Said Paşa riyasetinde Dahiliye Nazır İbrahim Edhem ve Hariciye Nazır Ahmed Arifi Paşalar'ın hazırladığı mazbata meselenin enine boyuna incelendiğini ve müzakere edildiğini gösteriyor. Adıgeçen mazbatada şu fikirlere yer veriliyordu.

"Mısır'a müteallik Ajans Havas telgraflarında manzur-ı Ali olan **havadis hakkında Bab-ı Alice** tedabir-i mütemmimenin ittihaziyla neticesinin arzına dair müteallik buyurulan İradât-ı Seniyye-i Hazret-i Padişahi'yi mübelliğ tezkire-i aliyye-i hususiye meyane-i acizânemizde mütalaâ oldu. İngilizler'in Arış ve Nehr-i Şeria ve Bahr-ı Lut üzerinden Bahr-ı Sefid'e İttisal etmek üzere bir kanal açmak istedikleri ve bu dahi Mösyö Lesseps'in geçende İngiltere sefain-i harbiyesinin Süveyş Kanalı'nda duhulunda ikâ

⁴ Başbakanlık Arşivi, Yıldız Esas Evrakı, Dosya no: 20, Sıra No: 32, belge t. 1300

Devletine ve gerek Düvel-i saireye ihtar ile bu babda nazar-ı dikkatleri davet olunmuş olduğu gibi, bademâ dahi buna devam ile beraber salifü'l-beyan İngiltere'nin tahrirat-ı umumiyesine cevap verildikten sonra devletlerin taayyün edecek efkâr ve mütalaâtının icabatına ve revîş-i vukuata göre yine zikrolunan bahislerin tekrarıyla teyid-i müddeâ olunması lüzumu tezekkür kılındığı muhat-ı ilm-i alî buyurilduktaki, ol babda emr-ü ferman Hazret-i Men lehü'l-emrindir.

Fî Gurre-i Ramazan Sene 300 /
Fî 26 Nisan sene 99

Esseyid Ahmed Arifi İbrahim Edhem Said ⁵.

Adıgeçen belgeden şu noktalar anlaşılmaktadır :

1) Arîş-şeria Nehri Lut Gölü Kızıldeniz istikametinde açılacağı rivayet edilen kanalın açılma sebepleri olarak : Süveys Kanalı'nın müessisi Ferdinand De Lesseps'in İngiliz Filosu'nun kanaldan geçmesinin zor olacağı yolundaki fikirleriyle İngilizler'in bu masraflı yatırıma geçmelerinin tek sebebinin bölgedeki Urban (Bedeviler)'i kazanmak istemeleri gibi faktörlerin rol oynadığı iddia ediliyordu.

2) Ancak yapılan görüşmeler sonunda İngiltere'nin böyle bir kanal açma teşebbüsüne girişemeyeceği görüşü ağırlık kazanmıştır.

3) İngilizler'in kanal açma tasavvurlarının imkânsız olduğunu gösteren bazı sebepler vardır. Bunlar : hal-i hazırda İngiltere'nin Süveys'te nüfuzunu tesis etmesi, girişilecek kanal açma projesinin çok masraflı bir yatırım olacağı bu kanalın geçmesi planlanan toprakların Osmanlı Devleti'nin elinde bulunması gibi hususlardır.

4) Bunun yanında Londra Büyükelçisi Muzurus Paşa'dan bu yolda aydınlatıcı bir malûmatda alınamamıştır.

5) Ayrıca İngiltere'nin Mısır-ı Osmanlı İmparatorluğu'ndan büyük devletlerin yardımı olmadıkça koparması hal-i hazırda imkânsız görünüyordu.

6) İstanbul'a gelmek üzere Kahire'den hareket eden Büyükelçi Lord Dafrin'in bu hususta malûmatına müracaat edilecektir.

7) Osmanlı Devletinin bu yolda inceleme yapmak üzere Mısır'a bir görevli memur göndermesine gerek yoktur. Zira Osmanlı Devleti Mısır Meselesi'nde diğer devletlerin İngiltere'yi yalnız bırakacağına inanmamaktadır.

⁵ Başbakanlık Arşivi, Ayn. Yer.

Görülüyor ki, Osmanlı Devlet adamları yeni bir kanalın açılmasına ihtimal vermedikleri gibi, Mısır Meselesi'nde İngiltere'nin istediği gibi davranamayacağını, devletlerarası politik ortamın buna müsait olmadığı üzerinde durulması gerektiğini beyan ediyorlardı. Esasen o sıralarda Osmanlı Devletinin Mısır'ın muhafazası hususunda yapacak başka bir şey de yoktu.

Bütün bunlardan daha önemlisi, 1898 de II. Abdülhamid'in İngilizler'in yapmayı tasarladıkları iddia edilen kanal projesini Osmanlı Devleti lehine gerçekleştirme yolunda bazı faaliyetlere girişmesidir⁶. Bu konuda padişah Prusyalı mütekaid bir subaydan teklif aldığını belirtiyor. Padişaha belirtildiğine göre, Vadiü'l-Arab'da yapılan araştırmalar neticesinde Akabe Körfezi ile Ölü Deniz'in eskiden bir bağlantı içinde olduğu tesbit edilmişti. Bölgede yaklaşık olarak 90 km.lik bir arazinin hafriyatı neticesinde 25-30 km. genişliğinde bir saha su altında kalabilecekti. Böylece Şeria-El-Kebire (Ürdün) ve El-Ghor vadilerinde büyük bir göl meydana gelecekti. Esasen Ölü Deniz'in deniz seviyesinden aşağı olması bu yönden büyük bir avantajdı. Padişah bölgenin bu gayeyle bir topoğrafyasını çıkarmanın yerinde olduğunu belirterek, kendi adını taşıyacak bir gölün Osmanlı Devleti donanması ve Süveyş Kanalı'nı kullanmak istemeyen diğer devletlerin gemilerine açılabileceğini beyan etmektedir. II. Abdülhamid bu kanalın yapımı için gerekli meblağın 120 milyonu geçmeyeceğini belirterek, işi tedkik etmek üzere bir komisyonun teşkilinin yerinde olacağını beyan etmektedir⁷.

Tabiatıyla bu teşebbüs kuvveden file çıkamamakla beraber, Süveyş Kanalı üzerinde tam manasıyla üstün duruma geçen İngiltere'ye karşı bir tepki olarak kabul edilmelidir. Bu konuda yapılan çalışmalarla ilgili Yıldız Arşivi'nde materyal bulamamamıza rağmen, ilgi çekici bir başka noktanın İngiliz ve Osmanlı Kanal projelerinin aynı güzergâhı takip ettiğini söyleyebiliriz.

Her iki projenin bir ortak noktası da, birçoklar gibi gerçekleştirilemeyen atılımlar olarak sonuçlanmasındır. Yıldız Arşivi'nin devam eden tasnif çalışmaları ileride konuya daha da aydınlık kazandıracaktır.

⁶ Ali Vehbi, Age, s.141.

⁷ Ali Vehbi, Age, s.142.